

A SZEGEDI SZT. DEMETER TEMPLOM.

— Ásatások a szegedi Templom-téren. —

(Ide tartozik a XXVI. tábla.)

A lebontott szegedi *Szent Demeter-templom*ról eddig kétszer volt szó e folyóirat lapjain. Első ízben beszámoltam az 1925. évben folyó bontási munkálatokról s a bontás alkalmával felfedezett régi toronyról (Dolgozatok, 1925, 61—73.), második közleményemben pedig számot adtam a Demeter-templomnak a bontás folyamán s az alapok kiásása alkalmával megállapított különböző korú át- és újraépítéseiről (Dolgozatok, 1927, 188—208.).

Ez utóbbi ismertetésem folyamán megemlítettem azt is, hogy a régi toronyhoz tartozó első, második és harmadik templom nem a toronytól keletre feküdt (mint a későbbi negyedik és ötödik templom), hanem tőle nyugatra volt, de ezekből a régebbi építményekből addig mindössze csak a szentélyeket ismertük. A hozzátartozó régi templomhajóknak a feltárása céljából 1926. november havában rendszeres ásatást kezdtem a torony nyugati oldalán. A torony észak-nyugati saroktámpillérének (XXVI. tábla, 1. kép, A) kezdve az ásatást, már az első ásónyomra rátaláltunk egy körülbelül 1·00 m széles régi falra, amely ugyan a lebontott templom többi falával egyirányú volt, s csatlakozott a torony sarkához, csak az volt a fel-tűnő, hogy ez a csatlakozás nem a torony falához szolgált, hanem a saroktámpillér ferde felületéhez volt toldva minden bekötés nélkül. Tehát nyilvánvalóan nem volt egykorú a toronnyal, hanem későbbi idő hozzáragasztása. Ez a fal körülbelül 13 m hosszúságban folytatódott nyugat felé, de ott hirtelen vége szakadt (B). A fal téglanyaga nem volt egységes, nem volt az egész falban úgyszólván egyetlen egy ép téglá sem, s ezek a darabtégla-k is a legkülönbözőbb méretűek voltak. Meglátszott a falon az is, hogy több ízben toldozták, különféle vékonyabb falrészletek maradványai maradtak meg rajta. Mindakét oldalán megvoltak a régi vakolás nyomai is. A torony sarkától számítva 8·40 m távolságban csatlakozott ehhez a falhoz az északi oldalán, derékszögben álló 1·65 m széles és kb. két és fél m hosszú másik régi fal, amelynek a téglái azonban nem voltak a főfalba bekötve (C). Olyan volt ez, mint valamely támpillérnek az alapja. Sajnos, ebben az irányban nem folytathattam az ásatást, mert

ott kezdődött az utca új aszfaltburkolata, amelyet nem lehetett megbolygatni. Pedig ott okvetlenül kell még több falnak lenni, mert azon a helyen állt valamikor Lukács zágrábi püspöknek 1501-ben emelt Mária-kápolnája (vö. Dolgozatok, 1927, 201.). Valószínűnek tartom tehát, hogy a feltárt régi fal legutóbb ehhez a régi kápolnához tartozott.

A kiásott faltól dél-keletre mintegy négy és fél m távolságra kiástunk egy másik régi falat (D—E), amely amazzal párhuzamos irányban haladt, azonkívül a déli toronyfal folytatásának látszott. Ez a fal jóval vastagabb volt az elsőnél, mert átlag 1·70 m volt, de annyi toldozás és foldozás, kivágás és hozzáépítés volt rajta, hogy eredeti alakját és méreteit csak nagyjából lehetett megállapítani. Tizenkét és fél méter hosszúság után ez a fal is elfogyott s minden további nyom nélkül hirtelen véget ért. Egy ledőlt falrészlet volt mindössze a folytatása és csatlakozása nem volt semerre sem. Ennek a falnak a téglái is igen vegyesek és leginkább darabokban voltak.

Ennek a téli ásatásnak a folyamán még négy más helyen is kíséreltem meg mély árok és gödrök ásásával a templom többi falának a feltárását, de minden siker nélkül. Leomlott falrészletek mindenütt kerültek elő, de eredeti helyén levő falat ekkor többet nem találtam. Ezt a sikertelenséget valószínűleg az magyarázza, hogy akkori kutató árkaik mind közvetlen a legutolsó templom főhomlokfala s a torony előtt húzódtak. Azon a helyen ugyanis a templom hatalmas méretű barokk oromfalának igen mélyre ásott alapozása miatt bizonyára nagy területen ásták fel a földet, s akkor kiszedhettek onnan minden régebbi falrészletet is. Az 1926. évi ásatást azzal a meggyőződéssel fejeztem be, hogy ezuttal nem sikerült a régi templom keresett hajóját megtalálni.

Két év múlva a véletlen tárta fel a keresett falakat. 1928-ban, mikor hozzáfogtak az új Templom-tér rendezéséhez, át kellett helyezni Köllő Miklósnak, a Milleniumkor állított Szentháromság-szobrát. A szobor eltávolítása után az alapok kiásása alkalmával előkerült a szobor alépítménye alatt egy vastag régi téglafal. A Szeged város tanácsától kért újabb ásatási segéllyel aztán feltártam ezt a falat s a hozzá csatlakozó részeket.

Sajnos, akkor is hamarabb fogyott el az ásató munkások bérére engedélyezett pénz, mint az ásatni való régi fal, s így nem tudtam a szükséges *egész* területet felásni. A falak egy része még most is ott lappang felásatlanul a Templom-tér kövezete alatt.

*

A lebontott Szentháromság-szobor körülbelül 23 méternyire állott a régi templom főhomlokzata előtt, hozzávetőlegesen annak meghosszabbított főtengelyében (XXVI. tábla, 1. kép, P). Itt húzódott tehát a megtalált régi fal, északnyugat-délkeleti irányban, nem egészen párhuzamosan az elbontott utolsó templom főhomlokzatfalával. A föltárt fal egész hossza 22·5 m volt, s a mai földszín alatt különböző mélységben (0·70—0·90—

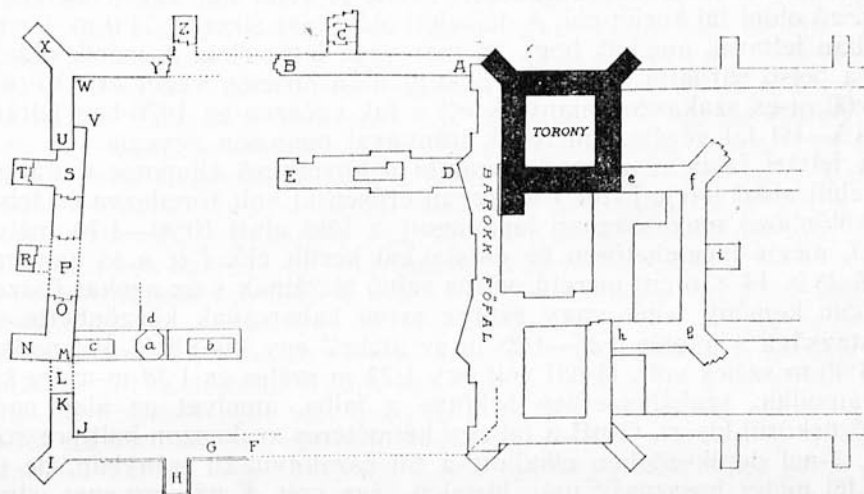

Abb. 1. kép.

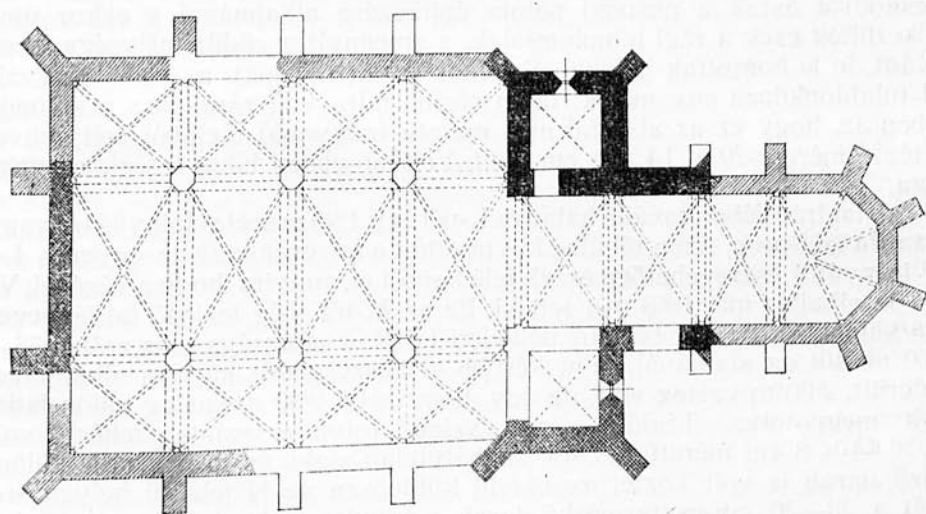

Abb. 2. kép.

1·25—1·70 m.) volt felső kitöredezett széle. A főfal két végén egy-egy csatlakozó oldal fal került elő. A délkeleti oldalfalat sikerült 11·0 m. hosszúságban feltárni, anélkül, hogy itt már vége lett volna. A másik oldal fal is (a belső saroktól számítva) 5·30 m után hirtelen véget ért. Körülbelül 6·00 m-es szakaszon hiányzik ott a fal, egészen az 1926-ban feltárt egyik (A—B) fal végéig, amelynek irányával pontosan egyezik.

A feltárt falak részletes vizsgálata a következő állapotot mutatja: A délkeleti oldal teteje F-től J-ig ugyan erősen ki volt töredevezve és felső széle különböző magasságban lappangott a föld alatt (0·90—1·70 mélységben), mégis meglehetősen ép oldalakkal került elő. Ezt a jó kemény égetésű $28 \times 14 \times 6$ cm méretű, vörös színű tégláinak s az azokat összetartó igen kemény fehér vagy szürke színű habarcsnak köszönhetette. A fal vastagsága a tetején 1·26—1·28 m az aljánál egy kis kifelé álló padka miatt 1·40 m széles volt. H-nál volt egy 1·27 m széles és 1·38 m-nyire kiguró támpillér, szabályszerűen bekötve a falba, amelyet az alap padkája köröskörül kísért. G-nél a fal egy kétméteres szakaszon boltívre volt állítva. J-nél derékszögben elhajlott a fal északnyugati irányban, de itt két és fél méter hosszúság után hirtelen vége volt K-nál, egyenes, sima falvégződésben. Saroktámpillér volt I-nél szervesen hozzáépítve; szélessége a falvastagsággal volt egyenlő, hosszúsága az oldalán 1·70 m.

Ásatásaim után néhány hónappal a Templom-téren egy nagy meszesgödört ástak a püspöki palota építkezése alkalmával s ekkor újra előkerültek ezek a régi templomfalak, s amennyit a gödör mélysége megkívánt, le is bontottak belőlük. S akkor derült ki, hogy az előbb tárgyalt fal tulajdonképpen egy másik, talán régibb falra volt rárakva s a különös ebben az, hogy ez az alsó fal más méretű (nagyobb) téglából volt építve. A téгла mérete $29 \times 14 \times 8$ cm. volt. Feltűnő ebben főleg a téгла vastagsága.

A fal irányában tovább haladva L-nél egy 1·90 m széles falnyílásra vagy hézagra találtunk. Azon túl újra folytatódott a fal, csakhogy az egyenes I—W irányától észrevehetően észak felé hajlott el, annyira, hogy a végénél, V-nél az elhajlás már 0·68 m-t tett ki. Ez az M-től V-ig terjedő fal lényegesen különbözött az előbb leírt délkeleti faltól. Vastagsága más volt, 1·55—1·60 m, sőt az aljánál, mint később a meszesgödör kiásása alkalmával kiderült, 2·00 m vastag volt, de úgy, hogy belül 0·30 m vastag külön fallal volt megpótolva. Téglája sárga színű (olykor szinte fehér) volt $28 \times 14 \times 8$ cm méretű, de sok szabálytalan alakú és méretben is különböző darab is volt közte, azonkívül különösen az N jelzésű helyen sok volt a 20—30 cm-es terméskő-darab s mindez valami hol gyenge, hol igen erős barna színű habarcsba volt rakva. A fal két helyen igen mélyen ki volt törve, P-nél 3·30 m szélességben (itt állott ezelőtt a Szentháromság-szobor), azután S-nél, 2·30 m szélességben. Három helyen volt a fal külső oldalához támpillér állítva. Az első N-nél, egészen a fal sarkánál, ez 1·50 m széles és 2·12 m hosszú volt, de sajátságos volt az elhelyezése, mint az alaprajzból látható. A fal az L nyílás oldalán, M-nél egészen

síma volt, utólagos kitörésnek nyoma sem volt. Ha ez a 1.90 m széles (L) nyílás ajtó lett volna, akkor annak egyik oldala nem simulna hozzá a támpillérhez, hanem bizonyosan a 4.40 m széles (J—M) falfelület közepén volna vágva. De különben sem mutatott rá semmi jel arra, hogy a nyílás helyén valamikor ajtó lett volna beépítve. A P jelzésű kitörés helyén volt egy második támpillér (R), vastagsága 1.40 m, hossza 1.85 m volt. Ez azonban valószínűleg nem a fallal együtt épülhetett, mert a meszesgödör ásása alkalmával hamar kiszedték az alapját is, holott a csatlakozó falból még sok maradt a földben. A harmadik támpillér (T), a második falkitörés helyén volt (S), mérete 1.50×2.00 m.

A templomhajó belseje felé — néhány vékony újabbkori falmaradványon kívül — csak egy helyen csatlakozott egy vastag régi fal az eddig ismertetett főfalhoz: M-nél derékszögben indult el s a délkeleti oldalfallal párhuzamosan haladt egy 1.65 m széles fal 9.30 m hosszúságban. Ez azonban nem volt bekötve a főfalba, azonkívül mindenféle törmelék téglából készült, egészen olyan volt, mint az alaprajz A—B és D—E fala. Két helyen c-nél és b-nél szabályos négyszögű fülkeszerű üregek voltak a fal közepén, látszólag sírhelyek, bár csontvázat nem találtunk bennük, a-nál azonban egy téglából falazott letompított sarkú pillér maradványa került elő. (Vörös színű téglái $27 \times 13 \times 6$ cm méretűek voltak.) Miután azonban ez a pilléralapot mutató faldarab nem korrespondál a külső fal H támasztópillérével, nem valószínű, hogy boltozathordó pillér lett volna. Alatta különben volt egy $30 \times 15 \times 6$ cm méretű téglából rakott vastag fal, amely északnyugati irányban, a főfallal párhuzamosan haladt (d), de kis darab után le volt faragva és folytatása nem volt.

Visszatérve a főfalhoz és folytatva vizsgálatunkat egy újabb, az előbbtől eltérő falat találunk U—W—X—Y irányában. Ennek a falnak az iránya pontosan egyezik az I—J—K faldarabéval s így feltehető, hogy valamikor a középső vastag (M—O—P—S—V) fal tetején összeköttetése volt amazzal. Egy darabon U-nál most is rajta feküdt a vastagabb falon. Ez a fal azonban nem egyezik sem anyagban, sem méretben, sem kivitelben a tulsó oldalon levő másik fallal, amellyel együtt valamikor a templomhajót körülfogták. U-tól W-ig 4.00 m hosszú, ott aztán derékszögben elhajlott északkelet felé, pontosan a már régebben feltárt és a toronyhoz csatlakozó A—B fal irányában. Y-nál hirtelen véget ért, ki volt töredevez, olyan mélyen, hogy még az alapját is kiszedték. Z-nél maradt meg egy támpillér (1.20×2.05 m) csonkja; a falsaroknál (X) pedig egy teljesen bekötött saroktámpillér (1.25×2.25 m) volt. A fal vastagsága a főfal darabján csak 1.15 m volt, az oldalfalon pedig 1.26 m. Anyaga nem volt egységes, habarcsa hol fehér-szürke, hol vöröses-barna volt, téglái pedig különbözők, $30 \times 15 \times 6$ és ennek darabjai leginkább, de igen sok törmelék is volt közte.

Az N támpillér folytatásában húzódó belső vastag falnak (c—a—b) nem volt párja a T támpillér irányában.

*

Ha már most szemügyre vesszük a feltárt falak alaprajzát, első pillanatra is kétségtelennek látszik, hogy egy templomhajónak a falai voltak és pedig *háromhajós* templomé. Ez a templomhajó, belül mérve, (szentély nélkül) 34·10 m hosszú és 19·90 m széles volt. S ha kiegészítjük a hiányzó részeket, megállapítható, hogy a középhajó szélessége 8·00 m, az oldalhajók közül a déli 4·30 m, az északi pedig 4·60 m széles volt. A megmaradt két oldalsó támpillér (H és Z) tanúsága szerint pedig négy szakaszból állott a hajók hossza.

Ha megkeressük a kapcsolatot a templomhajó és a korábban feltárt szentélyek között, akkor a következő eredményre jutunk: A megtalált templomhajó kétségtelenül hozzátartozik a lebontott Szent-Demeter-templomhoz, ezt a fekvése és a szentélyekhez való helyzete bizonyítja. De hogy a két, illetőleg három régi szentély közül melyik tartozott ehhez a hajóhoz, nem könnyű megállapítani. Tudvalevőleg ilyen kérdés megfontolásánál nemcsak az épület méretei és arányai, hanem legfőképpen a falak anyagának és építési technikájának egyezése birnak döntő bizonyító erővel. A falak állapota, minősége, mérete, vastagsága, a téglák anyaga, keménysége, színe és legfőképpen mérete, kétségbevonhatatlan bizonyítékok e kérdés megoldásánál.

Meglepetés volt tehát, hogy teljes egyezést úgyiszlóván sehol sem találtunk a két épületrészlet falai között. Mindenekelőtt nem találjuk a falakban azokat a kisméretű téglákat, amelyekből a fenmaradt nyolcszögű torony emeletei épültek. Úgy látszik a toronyhoz tartozó eredeti épület egészen elpusztult, vagy talán soha sem is volt ilyen téglából épített temploma. De akkor kellene egy a toronymál *régőbbi* templomépületnek lenni, amelyhez a tornyot később építették hozzá, mert ezt is fel lehet tételezni. De ennek sem lehet semmi nyomát sem találni. Legvalószínűbbnek látszik, hogy az a háromhajós bazilika (csarnoktemplom nem igen lehetett), amelynek a falait a két feltárt oldalfal és homlokfalrészlet határoz meg, ahhoz a szentélyhez tartozott, amelynek keletkezését annak idején a XIV. század végére, Zsigmond király uralkodásának idejére tettem. (Dolgozatok, 1927, 195.) Ennek az alaprajzát mutatja a XXVI. tábla 2. képe.

A főfal középső része (M-től V-ig) mindenesetre régibb eredetű, s akkor nagyon valószínű, hogy a hozzátartozó szentély az volt, amelynek *egyenes* zárófalát (XXVI. tábla, 1. kép, f—g) akkor bontották le, amikor az előbb említett Zsigmond korabeli újabb szentélyt építették. Valószínű azonban, hogy nem az egyenes záródású szentély *első* formájához tartozott, hanem akkor épült, amikor ennek a szentélynek derékszögben álló, kevésbé kiálló pilléreit lefaragták s a sarkaira u. n. saroktámpilléreket építették. (V. ö. Dolgozatok, 1927. 191. és 2. kép és XXVI. tábla, 1. kép f és g). Ennek a szentélyzárófalnak a közepére is tettek egy támpillért, (u. o. 192.), amelynek analógiáját látom a főfal közepén megtalált R jelzésű támpillérben. Hogy ez utóbbinak mi célja volt, nem egészen világos. Azt hiszem, nem tévedek, amikor ezt a véleményemet nyilvánítom,

hogy ez a *régibb* templom nem volt háromhajós. Legalább akkor, amikor a régi toronyhoz (és a tulsó oldalon volt párjához) hozzáépítették a saroktámpilléreket, semmi esetre sem lehetett a templom háromhajós. Ezt mutatják többek között a háromhajós templom (XXVI. tábla, 2. kép) oldalfalainak szabályellenes csatlakozásai a tornyok saroktámpilléreihez. Ha pedig feltételezzük azt, hogy egy régebbi háromhajós bazilikának oldalfalai valamivel beljebb csatlakoztak a toronyhoz, akkor kiderül az, hogy a templom olyan keskeny lett volna, hogy nem lehetett háromhajósra építeni. Így nem marad más hátra, mint arra gondolni, hogy ez a legrégibb templom bizony csak *egyhajós* épület volt, egyenes záródású szentélyel, a szentély mellett álló toronnyal. Lehet, hogy ezt a tornyot, illetve a torony nyolcszögű részét egyszer egy Franciaországból jött ciszterciarendű barát építette, aki Toulouse vidékéről jött, mert mint más helyen megírtam (Szegedi Szemle, 1931. 22—24. sz.), a mi tornyunk és a toulouse-vidéki tornyok között feltűnő hasonlóság, sőt részletekig menő egyezés van.

Ilyen egyhajós, négyzetes apsiszal bíró templomok egyébként hazánkban különösen Sáros-, Szepes- és Abauj-megyében épültek nagy számmal.

Ez a legrégibb templomunk mai viszonyaink mértékeivel mérve bizony elég kicsi volt. De ha meggondoljuk, hogy milyen kevés lakosú kis hely lehetett akkor még Szegednek ez a vár alatti városi része, amelynek ez volt a temploma, akkor nem fogunk ezen csodálkozni. A kis templomméret egyáltalán nem meglepő és semmi különös következtetésre nem alkalmas, ha tudjuk, hogy e korbeli templomaink általában igen szerény méretűek voltak. Még a püspöki székesegyházaink hossza is 75 és 39 m között volt, apátsági és plébánia-templomaink még ennél is kisebbek voltak. Ez utóbbiak ritkán voltak 30 m-nél hosszabbak s így nem mondható, hogy a szegedi 37 m hosszú templom nagyon kicsi lett volna.*)

Dr. Cs. Sebestyén Károly.

*) Az természetesen minden történelmi alapot nélkülöző egyszerű kitalálás, hogy a szegediek Szent Demeter a halászok és pásztorok védőszentje tiszteletére először fatemplomot építettek, amely „torony nélkül álló egyszerű bazilika volt, amelynek deszkafalait később téglából építették ujja”. (Szegedi monográfia, 1927. Szeged multja, 3.)